

РОЗДІЛ IV**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА КОМУНІКАЦІЯ**

УДК 378.014

*Барчій Магдалина Степанівна,
старший викладач,
Мукачівський державний університет*

**ПСИХОЛОГО – ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ НАБУТТЯ
КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІМИ ПЕДАГОГАМИ**

В статті проаналізовано проблему комунікативної компетентності педагога. Висвітлено сутність та основні ознаки комунікативних умінь. Виділено низку типових труднощів у вияві комунікативних умінь педагогів. Наведено перелік професійних комунікативних умінь педагога та етапи самовиховання комунікативних умінь. Показана роль педагогічних вправ, ігрових та тренінгових технологій у забезпеченні комунікативної активності студентів. Виокремлено психолого-педагогічні та організаційно-методичні умови формування комунікативних умінь майбутніх педагогів під час навчання у вищій школі.

Ключові слова: педагог, спілкування, комунікативна компетентність, комунікативні уміння, комунікативність, комунікативні здібності.

Постановка проблеми. Модернізація професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи передбачає підвищення не лише рівня теоретичних знань, а й вдосконалення практичних комунікативних умінь і навичок, необхідних для навчання, розвитку їх самостійності, інтересу до створення власного комунікативного простору. У процесі підготовки майбутніх спеціалістів до роботи з дітьми, де комунікативно-мовленнєві вміння є надзвичайно важливою ланкою навчально-виховного процесу, викладачам необхідно постійно, цілеспрямовано формувати у студентів ці вміння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спілкування є найважливішим професійним інструментом педагогічної діяльності. Через безпосереднє спілкування педагога з учнем здійснюється найголовніше в педагогічній діяльності — вплив особистості на особистість. У зв'язку з цим комунікативні здібності та вміння педагога набувають ролі професійно значущих.

Комунікативна поведінка педагога, заснована на його коректності, вимогливості до себе й учнів, стимулює пізнавальний інтерес, мотивацію процесу навчання. Продуктивна комунікативна поведінка сприяє створенню в процесі навчання ділової атмосфери, налаштовує на взаємодію, ритмічність у роботі.

Вивчення педагогічної та психологічної літератури свідчить, що розвитку особистості вчителя, його підготовці, оволодінню основними компетенціями завжди приділялася належна увага. За останні роки термін "компетентність" став часто вживатися в освітянській літературі при висвітленні сутності різних видів компетентності. Так, вчені розрізняють професійну компетентність (Д. Алферова, І. Зязюн, Н. Тарасевич, А. Маркова, М. Єрмоленко та

інші); психологічну (І. Сингаївська, В. Татенко); комунікативну (Ю. Жуков, С. Макаренко, Л. Петровська, Т. Трофімова, Ю. Ємельянов); громадянську (В. Скиба, І. Тараненко); інформаційну (Н. Насирова). Частково комунікативна компетентність висвітлювалась у багатьох працях, присвячених питанням фахової підготовки майбутнього вчителя зокрема: О. Апраксіною, А. Козир, Л. Масол, С. Мельничуком, О. Олексюк, В. Орловим, Г. Падалкою, О. Ростовським, В. Шульгіною.

Під комунікативною компетентністю розуміють сукупність здібностей, знань, умінь і навичок, відношень, ініціатив та комунікативного досвіду особистості, необхідних для розуміння чужих і продукування власних програм мовленнєвої поведінки, адекватних цілям, сферам, ситуаціям спілкування; здатність до активної взаємодії та навчання інших мовленнєвих суб'єктів [1].

Готовність педагога до реалізації комунікативних умінь, використання їх як чинника педагогічного впливу є складною системою єдності структурних компонентів професійно-педагогічного спілкування. Студент, маючи чітку педагогічну спрямованість, формується не як майстер слова взагалі, а як фахівець, який володіє комунікативною компетентністю.

Мета статті полягає в аналізі психолого-педагогічних аспектів формування комунікативних умінь майбутніх педагогів.

Результати дослідження. Під комунікативною компетентністю розуміють сукупність здібностей, знань, умінь і навичок, відношень, ініціатив та комунікативного досвіду особистості, необхідних для розуміння чужих і продукування власних програм мовленнєвої поведінки, адекватних цілям, сферам, ситуаціям спілкування; здатність до активної взаємодії та навчання інших мовленнєвих суб'єктів [1].

Комунікативні вміння – вид професійних умінь педагога, що відображають рівень його готовності до реалізації професійного спілкування (вміння соціальної перцепції, саморегуляції, вербального і невербального контакту з учнями, вміння управляти своєю поведінкою) [4].

Теоретичні дослідження засвідчують, що до змісту комунікативних умінь входять уміння розуміти іншу людину, самовираження, уміння вступати в контакти, вести спілкування. Уміння спілкування – риса багатопланова, вона ж, на думку дослідників, має низку складових. Дослідники називають три основні ознаки комунікативних умінь: здібність відчувати задоволення від процесу спілкування, бажання перебувати серед інших людей, альтруїстичні тенденції. Теоретичні знання з культури спілкування повинні одночасно закріплюватись ґрунтовною практичною роботою над розвитком комунікативних умінь [6]. У сучасного педагога повинно бути розвинуто почуття емпатії, любові до учнів, розуміння їхніх потреб та проблем. Є. Косіло у своїх дослідженнях підкреслює необхідність удосконалення формування комунікативних умінь, оскільки саме вони є основою професійної діяльності майбутнього вчителя. Стихийне формування комунікативних умінь, вважає автор, призводить нерідко до авторитарного стилю поведінки, виникнення конфліктних ситуацій, напруженості і непорозуміння у відносинах між педагогом і учнем, зниження успішності школярів, небажання вчитися, психічних травм. Комунікативні уміння, за Є. Косіло, це – певна система дій, володіння соціальною перцепцією, адекватне використання засобів спілкування, уміння передавати раціональну і нераціональну емоційну інформацію, уміння користуватися вербальними і невербальними засобами передачі інформації, уміння проводити діалог, переносити знання на життєві ситуації тощо [3]. На думку О. Язикова, комунікативні уміння майбутнього вчителя є одними із головних його професійних умінь. До комунікативних умінь вчений відносить: вміння швидко й вірно орієнтуватися в умовах зовнішньої ситуації спілкування; правильно формувати свою мову, тобто зміст акту спілкування, знаходити адекватні засоби для передачі цього змісту; забезпечувати зворотний зв'язок [2]. Виділяючи комунікативні уміння вчителя, О. Леонтьев відносить до них вольові якості, тобто уміння керувати своєю поведінкою; якості уваги, особливо такі, як спостережливість, гнучкість, та ін.; уміння володіти соціальною перцепцією («читати по обличчю»); адекватно моделювати особистість учня, його психічний стан за зовнішніми ознаками; вигідно подавати себе у спілкуванні з учнями; володіти мовним і немовним контактом з учнями; організувати співробітництво у процесі спілкування [5].

Комунікативні уміння доцільно розглядати як готовність педагога до професійної комунікативної діяльності - підкреслює Л.Савенкова. Автор подає перелік професійних комунікативних умінь педагога, який включає: вміння вербального (мовленнєвого) і невербального спілкування, орієнтування в ситуації,

сприймання і розуміння людини людиною (соціальна перцепція), створення творчого самопочуття, володіння професійно-педагогічною увагою, встановлення професійно-педагогічного контакту, самопрезентація, використання системи «приспосуваль». Вчена відзначає, що певні професійні здібності вчителя, певні елементи, що належать до підструктури комунікативних здібностей, – емпатія, мовленнєві здібності, комунікативність визначають передумову та успішність володіння комунікативними навичками. Їх необхідно враховувати у процесі формування професійного спілкування. Критеріями професійної комунікативної дії як індикатора комунікативних умінь, Л. Савенкова визначає її спрямованість, професійність, доцільність, оригінальність і педагогічне новаторство, освоєність і своєчасність [4].

На основі досліджень С. Б. Єлканова, І.А. Язюна, В. А. Кан-Калика та А. Й. Капської виділено низку типових труднощів у вияві комунікативних умінь педагогів: адаптація до педагогічної діяльності; проблема першого знайомства; вивчення колективу; вибір правильного тону і стилю взаємостосунків; управління своєю поведінкою в різних ситуаціях; уміння звертатися до учнів у ході педагогічної діяльності; майстерне володіння словом; професійно-лексична поведінка; органічне поєднання дій та спілкування зі студентами; уміння спілкуватися в різноманітних ситуаціях; уміння діяти оперативно, гнучко; уміння орієнтуватися в атмосфері колективу, настроях вихованців; здатність захоплювати студентів навчальним матеріалом; уміння швидко емоційно переключатися в потрібних ситуаціях; мімічна, пластична виразність і привабливість; уміння виконувати завдання творчого характеру; педагогічна спостережливість і проникливість; професійне педагогічне мислення; уміння грати зі учнями; наявність здібностей до подолання внутрішньої тривоги (роздратованості), негативних установок на окремих вихованців; уміння правильно спланувати свій власний робочий час; уміння адекватно виявляти і передавати педагогічне відчуття (гніву, радості, подиву, захоплення); уміння прогнозувати; робота в ситуації емоційного напруження.

Виділені дослідниками труднощі свідчать, що майбутньому педагогу важливо працювати над розвитком та вдосконаленням комунікативних умінь і навичок разом з удосконаленням пізнавальних, інформаційних, організаторських умінь і здібностей, що складають зміст професійного самовиховання. Формування комунікативних умінь і навичок майбутніх педагогів вимагає необхідності обґрунтування педагогічних умов його ефективності.

Однією з важливих педагогічних умов формування комунікативних умінь і навичок майбутніх педагогів є застосування особистісно орієнтованого підходу в навчанні, спрямованого на розвиток діалогічної взаємодії між викладачами і студентами [2]. Саме гуманістична спрямованість особистісно орієнтованого навчання допомагає виховати культурну, духовну особистість, здатну до

саморозвитку, пізнання навколишнього світу і самопізнання. Важливим компонентом особистісно орієнтованого навчання є педагогічне спілкування викладача, спрямоване на партнерство, діалог зі студентами, надання їм можливості діяти самостійно, творчо, висловлювати власні міркування і пропонувати свої варіанти виконання [7]. Особистісно орієнтоване навчання забезпечує найбільш сприятливі та ефективні умови для формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів, створюючи атмосферу рівноправності, щирості, відвертості, поваги один до одного у процесі педагогічної взаємодії. Не менш важливою умовою формування комунікативних умінь майбутніх педагогів є моделювання реальних професійних умов спілкування з метою залучення кожного студента до практичної комунікативної діяльності. Особлива роль у формуванні комунікативності майбутнього вчителя відводиться ігровим технологіям. Ігрові технології (ділові, рольові ігри) спрямовані на засвоєння й використання конкретних комунікативних знань, умінь і навичок, доповнення уявлень учасників щодо життєвих, професійних ситуацій, напрацювання їх нового, значущого для них досвіду соціальної комунікативної поведінки. Вони є засобом навчання, основний педагогічний зміст і призначення якого — навчити діяти. Основною метою ігрових технологій є організація різноманітних комунікацій, зокрема професійно спрямованих. Розгортаються вони як ігрова взаємодія, діалог, обмін думками й пропозиціями, їх обговорення, обґрунтування й утвердження, взаємна критика на діловому або професійному рівні; змагання (регулюються встановленими правилами гри, порядком і режимом) або зображення (виконання, репрезентації) певних ситуацій, станів з вимогою прийняття рішення (як учинити, що сказати, як виграти?) і створенням умов для оновлення знань, отождолення їх і з комунікативними вміннями. Кожна ігрова технологія має свої особливості, завдання і мету, знання яких допомагає педагогу в навчанні учнів (студентів) основам професійно-педагогічної комунікації.

Використання ігрових технологій дає змогу через програвання умовних професійних ситуацій у подальшому коригувати реальну комунікативну діяльність, забезпечує розвиток уміння слухати, обробляти й застосовувати отриману інформацію, сприймати й розуміти суб'єкта комунікації. Упровадження ігрових технологій навчання передбачає: зміну форми комунікації в навчально-виховному процесі (з викладацького монологу (однобічна комунікація) до багатопозиційного навчання у формі полілогу, де відсутня строга полярність і концентрація на точці зору викладача, що дозволяє будувати систему взаємин, у якій всі елементи процесу взаємодії більш мобільні, відкриті й активні (багатобічна комунікація); реалізацію в навчальному процесі механізму взаємообміну між викладачами й студентами педагогічно-рольовими функціями (діалогічна взаємодія, спільне визначення мети діяльності, створення ситуацій вільного вибору, взаємооцінювання, пошук і репрезентація навчального

матеріалу), який сприяє “введенню” в поле самосвідомості студента професійно-рольових установок “Я – майбутній учитель”, “Я – вчитель-практикант”, “Я – хороший майбутній вчитель” тощо.

Необхідною умовою формування комунікативної компетентності виступає процес самовиховання комунікативної культури та компетентності. На основі досягнень педагогічної теорії можна виділити в самовихованні комунікативних умінь декілька етапів.

Перший етап передбачає розвиток здібностей до рефлексії, до усвідомлення власної поведінки у спілкуванні.

Другий етап пов'язаний із самовихованням умінь відчувати інтелектуальний, емоційний, морально-вольовий стан студентів, стимулювання їх бажання вчитися.

Третій етап передбачає не тільки розвиток умінь сприймати, встановлювати контакти, а й обов'язково активно впливати на студентів.

У самовихованні комунікативних умінь майбутнього педагога значне місце посідає досвід повсякденного спілкування, особливо якщо його використовувати усвідомлено, цілеспрямовано. Однак будуть доцільні й спеціальні педагогічні вправи. Відомі три методики формування вміння спілкуватися:

- моделювання педагогічного спілкування («педагогічні ігри»);

- мікрвикладання, коли для засвоєння кожного педагогічного прийому проводять пробні мікроуроки для малої групи учнів із подальшим аналізом та обговоренням;

- використання чужого досвіду.

Вони сприятимуть формуванню комунікативної активності студентів.

Важливим у формуванні комунікативних умінь є вироблення індивідуального почерку, стилю спілкування з урахуванням особливостей розвитку вихованців та своєї індивідуальності. Оволодіння засобами і способами самовиховання комунікативних умінь – процес тривалий і поступовий, однак він повністю залежить від самого педагога. Постійне прагнення викладача досягнути більшої влади над собою, успіху у професійній діяльності за умов систематичного й успішно організованого самовиховання принесе позитивні результати в підвищенні не тільки рівня комунікативних умінь, а й усієї системи вмінь педагогічного спілкування [6].

Психологічною основою та необхідною умовою формування комунікативної компетентності є високий рівень розвитку комунікативних здібностей. Комунікативні здібності вчителя розглядаються як багатогранне особистісно-професійне утворення, яке забезпечує здатність оптимальної організації професійного спілкування з іншими учасниками комунікативного процесу, адекватність сприймання себе у спілкуванні під час взаємодії та індивідуально-психологічних особливостей співрозмовників, швидкість та легкість засвоєння нових, більш ефективних форм комунікативної поведінки. Вони інтегруються у стилі професійної взаємодії вчителя, забезпечуючи індивідуальний характер його

спілкування з вихованцями, і є основою готовності спеціаліста до педагогічного спілкування, провідним компонентом комунікативної компетентності вчителя.

Формування комунікативної компетентності у майбутніх вчителів зумовлюється рядом наступних психологічних умов: рівнем потреби у спілкуванні (зумовлюється мотивацією педагогічної діяльності, бажанням контактувати з професійним середовищем, усвідомленням професійно важливих комунікативних характеристик вчителя), особливостями спілкування у студентській групі (інтенсивністю внутрішньогрупових контактів, емоційною задоволеністю у процесі міжособистісного спілкування, рівнем взаєморозуміння).

Суттєвими для формування комунікативної компетентності є і такі важливі особистісні якості майбутнього вчителя, як активність (участь у громадській, педагогічній, комунікативній діяльності), дисциплінованість (здатність керувати своєю поведінкою і діяльністю відповідно до суспільних вимог), організованість (активна навчальна і комунікативна діяльність, цілеспрямований, планомірний педагогічний вплив на учнів) тощо. До спеціальних якостей комунікативності вчителя також належать: комунікативні знання – узагальнений досвід людства в комунікативній діяльності; комунікативні навички – автоматизовані свідомі дії, що сприяють швидкому відображенню у свідомості комунікативних ситуацій, визначають успішність сприйняття, розуміння об'єктивного світу й відповідного впливу на нього у процесі педагогічної комунікації; комунікативні вміння – комплекс дій, які базуються на теоретичній і практичній підготовленості, що дає змогу творчо використовувати комунікативні знання та навички для відображення й перетворення дійсності; комунікативні звички – доведені до автоматизму комунікативні дії; комунікативний характер – головні якості, властивості особистості, що виявляються у типовій для неї активності в комунікативній діяльності й у відношеннях до навколишнього світу, до інших людей, до себе.

Майже всі педагогічні уміння, зокрема, комунікативні, так чи інакше пов'язані із комунікативною діяльністю педагога, що пояснюється її специфічною спрямованістю – психологічною готовністю вчителя до організаторсько-комунікативної діяльності, яка є найважливішою умовою реалізації його інших педагогічних умінь [4]. Педагогічне спілкування виступає як спосіб здійснення педагогічної діяльності й реалізації її соціальних цілей завдяки комунікативній культурі вчителя. Соціально зумовлене поклонання майбутнього вчителя передбачає успішну реалізацію та вдосконалення його комунікативних умінь у професійно-педагогічній діяльності.

Результативність комунікативної підготовки забезпечується за дотримання низки організаційно-

методичних умов: встановлення партнерських особистісно-рівноправних відносин між викладачем і студентами; утворення позитивної, довірчої атмосфери навчання; врахування значення етнопсихологічних чинників у формуванні комунікативних здібностей особистості майбутнього педагога; урахування сучасних тенденцій розвитку і становлення української молоді, динаміки її ціннісних орієнтацій, потреб і мотивів, забезпечення соціально-психологічного розвитку студентської групи; вдосконалення змісту навчальних програм психолого-педагогічних дисциплін у вузі; психологічному консультуванню студентів.

Для формування в студентів ціннісного ставлення до професійно-педагогічної комунікації використовуються тренінгові заняття, які стимулюють інтерес, створюють ситуацію новизни в спілкуванні, емоційного сплеску та заохочення, які сприяють збудженню й стимулюванню внутрішньої енергії студентів. Впровадження тренінгових занять дає можливість студентам побачити не лише себе, а й запроєктувати шлях, яким можна прийти до успіху. Максималізуючи успіх і мінімалізуючи невдачі, студенти уникають неадекватної комунікативної поведінки, емоційних зривів, вдосконалюють комунікативну компетентність.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Комплексна система вузівської підготовки майбутнього вчителя до професійно-педагогічної діяльності передбачає досягнення ним високого рівня сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь. Ефективне формування комунікативних умінь ґрунтується на організації особистісно орієнтованого підходу в навчанні; моделюванні реальних професійних умов спілкування; підбір навчальних завдань та ігрових вправ, спрямованих на підвищення комунікативної активності студентів; впровадження тренінгових програм з розвитку комунікативної компетентності студентів.

Ефективність формування комунікативних умінь у студентів забезпечується шляхом залучення їх до різноманітної діяльності, яка максимально моделює навчально-виховний процес і створює умови для професійно-орієнтованого спілкування. Комунікативні уміння вчителя полягають в уміннях налагоджувати ефективне, раціональне, цілеспрямоване, педагогічне спілкування з учнями, у здатності перебудовувати його у відповідності до розвитку учнів, на основі знань етики спілкування, педагогічного такту й майстерності.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в поглибленому вивченні умов та засобів формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів в умовах вищого навчального закладу.

Список використаних джерел

1. Адміністратору школи. Тренінги з розвитку комунікативності вчителів / уклад. : А. Г. Дербеньова, А. В. Кунцевська. – Х. : Основа, 2010. – 191с.

2. Бех І. Д. Технологія інтимно-особистісного спілкування / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2003. – № 1. – С.17-29.
3. Бірюк Л. Я. Формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної підготовки (психолого-академічний аспект) : навчальний посібник / Л. Я. Бірюк. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2008. – 210 с.
4. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : навчальний посібник / Н. П. Волкова. – К. : Академія, 2006. – 256 с. – (Серія «Альма-матер»).
5. Максименко С. Д. Технологія спілкування / С. Д. Максименко, М. М. Заброцький. – К. : Главник, 2005. – 112 с. – (Серія «Психологічний інструментарій»).
6. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи : підруч. для студ. ВНЗ / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – Вид. 2-ге, допов. і переробл. – К. : Каравела, 2008. – 351 с.
7. Романовський О. Г. Педагогічні умови формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів / О. Г. Романовський, Т. О. Бутенко // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2009. – № 3. – С. 86-93.

В статтє проанализирована проблема коммуникативной компетентности педагога. Освещены сущность и основные признаки коммуникативных умений. Выделен ряд типичных затруднений в проявлении коммуникативных умений педагогов. Приведен перечень профессиональных коммуникативных умений педагога и этапы самовоспитания коммуникативных умений. Показана роль педагогических упражнений, игровых и тренинговых технологий в обеспечении коммуникативной активности студентов. Выделены психолого-педагогические и организационно методические условия формирования коммуникативных умений будущих педагогов во время обучения в высшей школе.

Ключевые слова: педагог, общение, коммуникативная компетентность, коммуникативные умения, коммуникативность, коммуникативные способности.

The purpose of the article is to analyze the psychological and pedagogical aspects of future teachers' communicative skills formation. The article analyzes the problem of the teacher communicative competence by showing essence and main features of communicative skills. Number of typical difficulties in expressing communicative skills of teachers had been highlighted in the article.

Formation of future teacher's communicative competence of predetermined number of these psychological conditions: the level of need to communicate (predetermined educational activities motivation, the desire to contact a professional environment, awareness of professionally important communicative characteristics of a teacher), communication features in student group (intragroup intensity of contacts emotional satisfaction in the process of interpersonal communication, the level of understanding).

Effectiveness of communicative training is provided by adherence to a number of organizational and methodological conditions: establishing partnerships personal and equal relationship between teacher and students; formation of positive, confidential atmosphere of learning; incorporation of ethno-psychological factors mentioned in the formation of future teachers communicative abilities; taking into account modern trends and development of the Ukrainian youth, dynamics of its value orientations, needs and motives for social and psychological development of students; improvement of the curriculums of psychological and pedagogical subjects in high school; psychological counseling of students.

Communicative abilities of a teacher is the ability to build effective, efficient, focused, teacher communication with students, the ability to rebuild it according to the development of students, based on knowledge of ethics of communication, pedagogical tact and skill.

Key words: teacher, communication, communicative competence, communication skills.

УДК 378.14

*Дроздова Ірина Петрівна,
доктор педагогічних наук, професор,
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ-НЕФІЛОЛОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті розкрито основні завдання вищої школи щодо формування особистості студентів до професійної діяльності за допомогою розвитку професійного мовлення, аспектні позиції студента як майбутнього фахівця. Зазначено, що процес професійної підготовки у вищих технічних навчальних закладах спрямований на формування потреб особистості в навчанні, розвитку професійного мовлення, знання мови